

DET TYSKE KOMMUNIST- PARTIS ILLEGALE APPARAT 1919-37

– og dets tråde til Danmark efter 1933

Af Torkil Sørensen

De nye kommunistpartier, der opstod efter Første Verdenskrig, var særdeles militante i 1920'erne og først i 1930'erne. Kommunistisk Internationale, Komintern, befalede partierne fra 1920 at opbygge illegale apparater. Det opfyldte det tyske kommunistparti, KPD, der var det største kommunistparti udenfor Sovjetunionen, med opbygning af en intern efterretningstjeneste, i nogle perioder benævnt AM-apparatet. Mange tyske kommunister, der kom til Danmark efter 1933, havde erfaring fra dette apparat eller fra andre former for illegal virksomhed, selvom KPD var legalt indtil 1933.

Denne artikel vil se nærmere på det store tyske kommunistparti, KPD, der opbyggede et stort illegalt apparat. KPD's interne efterretningstjeneste eller illegale apparat blev fra 1929 benævnt AM-apparatet, en forkortelse af Abteilung Militärpolitik. Artiklen vil undersøge dette apparat og nogle af dets tråde til Danmark især efter 1933.

Det illegale apparat, der stod for aktiviteter som var ulovlige allerede i den demokratiske periode i Weimarrepublikken, blev opbygget selv om KPD var

lovligt det meste af tiden 1919-32. Det tyske kommunistparti KPD fik ved det sidste frie valg 6. november 1932 16,9 procent af stemmerne, og på det tidspunkt havde det cirka 250.000 kontingentbetalende medlemmer, så det var frem til Hitlers magtovertagelse i 1933 uden sammenligning det største kommunistparti udenfor Sovjetunionen. Det danske DKP fik til sammenligning ved valg 16. november 1932 kun 1,1 procent af stemmerne. Både det tyske KPD fra 1920 og det danske DKP fra 1932 brugte mest parlamentet som en talerstol, og samtidig med denne åbne agitation var især KPD optaget af mere lyssky aktiviteter.

Som et sideblik var USA et større land end Tyskland, mens kommunistpartiet CPUSA med 50-60.000 medlemmer var mindre end KPD. Men også her havde dets illegale apparat stor betydning for sovjetisk efterretningsaktivitet:

“Without the CPUSA, Soviet espionage rings in the United States would have been far, far less effective and widespread. The weakening of Soviet intelligence operations went hand in hand with the weakening of the CPUSA”.¹

Ud fra oplysninger om 559 tyske kommunister i eller gennem Danmark efter nazisternes magtovertagelse i 1933 har denne artikels forfatter fundet tegn på illegal virksomhed, oftest før 1933, hos 160.² Det vil sige knap 29 procent eller mellem hver tredje og hver fjerde var eller havde været involveret i illegal virksomhed i Tyskland. For nogle kan der findes ganske detaljerede oplysninger om deres livsforløb f.eks. i *Handbuch der Deutschen Kommunisten*,³ mens der for andre kun er fundet mere sporadiske data.

Litteratur og kilder om kommunister med illegale opgaver

Artiklen vil dels kronologisk gennemgå opbygningen af KPD's illegale apparat og dels nævne nogle af de aktive i den illegale virksomhed, for at give et indtryk af, hvad de beskæftigede sig med. I artiklen bliver nævnt nogle, der fik berøring med Danmark, men de er ikke udvalgt ud fra om de var her længe, men ud fra om beretninger om deres indsats fortæller noget om KPD's illegale virksomhed allerede mens det var et legalt parti frem til 1933.

Både her i *Arbejderhistorie* og i *Den Røde Underverden. Hemmelig kommunistisk virksomhed i Skandinavien mellem to verdenskrige*,⁴ har læsere på dansk kunnet lære mere om kommunistiske undergrundsaktiviteter, der berørte Danmark i 1930'erne. Som omtalt i *Den Røde Underverden* var der også danske kommunister, som fik erfaring med illegal virksomhed, men det var dog

i lille målestok sammenlignet med det store og militante tyske søsterparti, som der er fokus på her. I 2024 er udkommet to nye bøger om temaet, henholdsvis Thomas Hee *Bomber for Stalin* med fokus på Ernst Wollwebers sabotageorganisation der også fik en dansk sektion fra 1936 og Lars Halskov *Manden med de mange ansigter – Richard Jensen og den røde underverden*, om Wollwebers vigtigste danske kontaktmænd.⁵

Temaet har været behandlet i Tyskland, men ofte har der været mere fokus på KPD's illegale virksomhed efter 1933 under det nazistiske diktatur. For læsere, der kan tysk, er der to bøger om henholdsvis KPD's illegale apparat og industrispionagesektionen BB-Ressort, som kan anbefales. Baggrunden for de to bøger er ganske forskellig. Et team hos Ministerium für Staatssicherheit/Stasi forskede i 1980'erne i DDR på at finde ud af mere om efterretningstjenesten i KPD før Anden Verdenskrig. De involverede Stasi-officerer blev dog først klar til at publicere *Der Nachrichtendienst der KPD 1919-1937* på Dietz Verlag i 1993, altså efter DDR's sammenbrud. De fire forfattere nåede nogle steder i teksten at lægge en vis distance til deres da nære kommunistiske fortid f.eks. ved at nævne, at AM-apparatet af rådgivere fra Komintern og de sovjetiske efterretningstjenester sørgede for at apparatet plejede disse tjenesters interesser, så det altså ikke kun var det tyske partis interne tjeneste.⁶ Selv om AM-apparatet kom til at virke mere selvstændigt fra 1929 med Hans Kippenberger som leder, så var f.eks. industrispionagen klart mest til fordel for Sovjetunionen.

En helt anden baggrund havde Siegfried Grundmann, der netop har skrevet om BB-Ressort, den sektion, som stod for industrispionage. Han havde allerede i 1964 skrevet speciale om Albert Einstein. I 1998 udgav han *Einsteins Akte*, hvor han gennemgik tyske arkivers dokumenter om Einstein, men her nævnte han også kort de 1500 sider i FBI's arkiv om Albert Einstein. Da Grundmann i 2004 skrev mere om oplysningerne fra FBI, blev det tydeligt, at Einstein havde haft kontakt til en del tyske kommunister frem til han fra slutningen af 1932 flyttede til USA. En del af disse havde tilslutning til BB-Ressort under KPD's illegale apparat, og det er dem Grundmann gennemgik i *Der Geheimapparat der KPD im Visier der Gestapo*, udgivet af Dietz i 2008. BB var forkortelse for Betriebsberichterstattung. Det var begyndt som de arbejderkorrespondenter fra forskellige virksomheder, som også DKP's Arbejderbladet anvendte i en periode for at fortælle om "de faktiske forhold i jernindustrien". Men i Tyskland drejede BB-Ressort hurtigt over mod industrispionage som en ret selvstændig sektion i det større AM-apparat. I starten blev oplysningerne givet videre gennem Komintern's forbindelsestjeneste OMS, men hurtigt tog den sovjetiske militære efterretningstjeneste over. Den forsøgte at få frigjort BB-Ressort fra KPD's AM-apparat og i stedet selv over-

tage kontrollen. Først fra marts 1934, altså et år efter den nazistiske magtovertagelse, gik ledelsen af KPD med på denne løsning.⁷

De to tyske bøger har været væsentlige kilder til denne artikel, men artiklens forfatter har også haft mulighed for at forske i en række af de bagved liggende dokumenter i henholdsvis Stasi-arkivet og KPD's arkiv nu i Bundesarchiv i Berlin.

Nu følger først gennemgang af de forskellige former for illegal virksomhed, så mere om AM-apparatet især i Hamborg, og endelig er der fokus på nogle af de aktive, som efter 1933 kom til Danmark – ofte netop fra Hamborg.

Flere former for illegal virksomhed

Bruttotallet på 559 tyske kommunister i eller gennem Danmark efter nazisternes magtovertagelse i 1933 er næsten dobbelt så stort som de 287 kommunistiske flygtninge de danske udlændingemyndigheder registrerede mellem 1933 og 1939.⁸ Det skyldes både, at der i det større tal er omfattet kommunister, der kun var her i landet i en kort periode, og at nogen fungerede her illegalt med falsk identitet uden at blive kendte af de danske myndigheder.⁹

Af de 160 tyske kommunister i Danmark efter 1933 med illegal erfaring havde den største gruppe, 58 eller over hver tiende af den samlede gruppe tyske kommunister, været eller var fortsat virksomme i KPD's illegale AM-apparat. Nogen af dem, der senere blevet hvervet af Komintern eller sovjetisk efterretningsvæsen, begyndte i AM-apparatet, men med de 58 er kun opgjort dem, der ikke fik "karrierespring" indenfor den illegale virksomhed.¹⁰

Først er her en kort præsentation af de andre kategorier af illegal virksomhed, som tyske kommunister i eksil eller gennem Danmark efter 1933 havde været eller fortsat var aktive i, for selv om fokus er på AM-apparatet, bliver anden illegal virksomhed også kort omtalt undervejs. 36 havde haft – eller havde fortsat – opgaver for Komintern eller nogle af dets underorganisationer som Profintern / Røde Faglige Internationale. Yderligere havde 11 arbejdet for Komintern's hemmelige forbindelsestjeneste OMS, der havde et støttepunkt i København. Her var de tre ledere og flere medarbejdere frem til støttepunktet blev nedlagt i 1937 tyske kommunister.

16 blev på et tidspunkt hvervet af sovjetisk efterretningsvæsen, enten den militære efterretningstjeneste, fra 1942 benævnt GRU, eller det hemmelige politi, fra 1934 benævnt NKVD. En del – men ikke alle – havde inden da erfaring fra f.eks. KPD's AM-apparat, således at hvervning til sovjetisk efterretningsvæsen typisk skete efter 1933. Nogle blev f.eks. hvervet i Spanien under borgerkrigen og så sendt på militærskole i Sovjetunionen.

16 havde været med i RFB, Roter Frontkämpferbund. RFB var ved dan-

nelsen i 1924 tænkt som en masseorganisation, og i 1928 var der 106.000 medlemmer, men så blev RFB forbudt efter den blodige 1. maj i Berlin i 1929. Det eksisterede nu videre illegalt i langt mindre skala, så folk aktive i RFB efter 1929 var mere udvalgte og havde højere sandsynlighed for at arbejde sammen med det illegale AM-apparat.¹¹

Endelig er opgjort 16 med erfaring fra ISH, Internationale for Søfolk og Havnearbejdere. Det var egentlig et fagligt fællesskab for nogle af de få faggrupper, hvor tyske og danske kommunister havde afgørende indflydelse med Revolutionær Fagopposition, RFO-grupper, udenfor den etablerede fagbevægelse. Der fandtes et illegalt apparat i ISH involveret i at smugle tryksager ind i Tyskland og bringe folk ud derfra på skibe med pålidelige besætninger. ISH-lederen Ernst Wollweber, der var i Danmark 1933-34, blev fra 1936 engageret i et sabotagenetværk på vegne af en særlig hemmelig del af sovjetiske efterretnings tjeneste, hvor han ofte brugte folk fra ISH, der nu fik endnu mere illegale opgaver. Det er denne sabotageorganisation de to tidligere omtalte nye bøger af Thomas Hee og Lars Halskov fokuserer på.

For 7 er der fundet antydning af illegal virksomhed uden at oplysningerne er helt entydige. For nogle fra bruttogruppen af 160 tyske kommunister i Danmark efter 1933 med illegal erfaring er der fundet tydelige livsforløb også om illegal virksomhed, mens der hos andre er mere summariske oplysninger. Så at mellem en tredjedel og en fjerdedel af de tyske kommunister i Danmark efter 1933 havde kendskab til illegal virksomhed allerede før 1933 er altså "malet med en bred pensel":

Illegal virksomhed:

AM-apparatet, Abwehr mv.:	58
Komintern, Profintern mv.:	36
Komintern's forbindelsestjeneste OMS:	11
Sovjetisk efterretningsvæsen, senere benævnt KGB og GRU	16
RFB, Roter Frontkämpferbund:	16
ISH, Internationale for Søfolk og Havnearbejdere samt sabotagenetværk:	16
Formentlig illegal virksomhed:	7
i alt	160

Kort gennemgang af det illegale apparat 1919-1937

Det illegale apparat blev først kaldt AM-apparatet fra 1929, men for ikke at forvirre bliver tidligere betegnelser ikke anvendt i den følgende, korte kronologiske gennemgang. Oversigten er et koncentrat af en langt grundigere gennemgang i bogen *Der Nachrichtendienst der KPD 1919-1937*.¹²

KPD blev dannet ved nytårstid 1918-1919. Snart blev der også dannet en militær afdeling, som yderligere kom til at omfatte en kurércentral og en afdeling for forfalskning af pas. I slutningen af 1919 blev i KPD rundsendt den første liste med advarsel om navngivne stikkere. På Komintern's 2. kongres i august 1920 blev det præciseret, at alle kommunistpartier ved siden af det legale apparat skulle opbygge et illegalt apparat. Det skulle bl.a. stå for propaganda i de væbnede styrker og hos politiet. Dette blev efter en kortere pause igen prioriteret i KPD, der samme efterår blev et langt større parti efter fusion med venstrefløjen af de uafhængige socialdemokrater, USPD. Komintern fik i 1921 opbygget den hemmelige forbindelsestjeneste OMS, og samme år havde 3. Komintern kongres opfordret til at opbygge efterretningstjenester i de nationale partier. KPD havde i starten af 1922 fået efterretningsledere i 20 af 28 distrikter. Mange oplysninger gik videre til Sovjetunionen gennem Komintern's forbindelsestjeneste OMS og derfra videre til de sovjetiske efterretningstjenester, der dog også fik egne udsendte i Tyskland. I efteråret 1923 forsøgte KPD kraftigt ansporet af rådgivere udsendt fra Komintern og Sovjetunionen at starte opstande i Tyskland efter mønster fra den russiske revolution 6 år tidligere. Kun i Hamborg – der formentlig ikke havde fået kontraordre om indstille planerne – blev der gjort forsøg på bl.a. at erobre politistationer i et par forstæder. KPD blev de næste måneder forbudt, og partiet var nu af økonomiske grunde pga. nedskæringer i støtte fra Moskva nødt til at indskrænke det illegale apparat.

Den vesttyske kommunismeforsker Hermann Weber konstaterede allerede i 1969 inden de østtyske og sovjetiske arkiver var blevet åbnet:

“Die Geheimapparate der KPD (Militär-Apparat, Kurierdienst, Zersetzungsapparat usw.) existierten nur von Kominternfinanzen. Sie waren daher auch von der deutschen Partei nicht zu kontrollieren”.¹³

Komintern og Moskva var både i 1921 og i efteråret 1923 involveret i storstilede planer om opstande i Tyskland, men efter det også gik galt anden gang, indstillede de sovjetiske ledere sig på at situationen i Tyskland foreløbig havde stabiliseret sig. Efter Stalins ultravenstresving fra 1928 og verdenskrisen fra 1929 blev der igen drøftet planer for opstande – uden realistisk vurdering af nazismens kraftige vækst – og udvalgte kommunister fra især Tyskland men

KPD's hovedkvarter, Karl-Liebknecht Haus, Berlin 1930

også andre lande blev igen tilbudt ophold på en militærskole nær Moskva.

Hans Kippenberger, der fra marts 1929 blev leder af hele AM-apparatet, var i første omgang fra slutningen af 1925 leder af den særlige efterretningssektion. Den havde seks-syv medarbejdere ansat centralt i Berlin. Nogle år senere var der 20-25 ansat centralt i AM-apparatet, mens arbejdet i distrikterne var af svingende kvalitet. Blandt de effektive områder var Wasserkante (Hamburg & Slesvig-Holsten) og Niederrhein med Düsseldorf som hovedsæde. Mange af funktionærerne i AM-apparatet blev nu uddannet på militærskolen ved Moskva. Selv om lederen Hans Kippenberger ikke syntes uddannelsen passede med de praktiske krav i det illegale arbejde, så opfattede han dog uddannelsen som en måde at få bedømt de enkelte kursusedtagere. Med nazisternes magtovertagelse i 1933 fik det illegale apparat en ny betydning. Det klarede sig i starten bedre end andre dele af partiapparatet, fordi folk her var vant til en illegal tilværelse med at bruge dæknavne, bo hos andre samt holde korte træf eller møder efter de konspirative regler. I sommeren 1933 kom der et nyt hold kursister tilbage fra militærskole i Sovjetunionen, og de kunne bruges til at udskifte ansvarlige på særligt udsatte poster – som Karl Rattai nævnt i afsnittet om Hamburg. En vigtig opgave blev nu at undersøge baggrunden for de stadig flere arrestationer i forsøg på at finde stikere, men samtidig havde AM-apparatet i efteråret 1933 stadig kontakt til 75 centralt placerede efterretningskilder.

KPD's formand Ernst Thälmann blev anholdt 3. marts 1933, og i løbet af dette år blev de fleste partiledere endnu på fri fod sendt i eksil. I september 1933 blev Hans Kippenberger, leder af AM-apparatet, forflyttet til Paris. KPD – ansporet fra Moskva af Komintern – havde i 1933 holdt fast i en helt virkelighedsfjern forestilling om at der skulle forberedes en proletarisk revolution og at nazisternes magtovertagelse ikke betød, at KPD havde lidt nederlag. Ved årsskiftet 1933-1934 ophørte dog stort set de helt urealistiske opgaver med at planlægge opstande. I KPD var der udbrudt en magtkamp efter Thälmanns fængsling. Walter Ulbricht og Wilhelm Pieck viste sig som de stærkeste, og især Ulbricht mistænkte Kippenberger for at have støttet den anden fløj i magtkampen. Samtidig havde stadig flere arrestationer blandt de nu illegalt virkende KPD-grupper i Tyskland ført til, at partiledelsen ville koncentrere sig om Abwehr, fortrinsvis forsvar mod stikkere. Efter KPD's såkaldte Brüssel konference udenfor Moskva 3.-15. oktober 1935 begyndte likvideringen af AM-apparatet. Det blev undersøgt af Grete Wilde/"Erna Mertens" fra Kadreafdelingen i Komintern,¹⁴ der præsenterede undersøgelsen 19. marts 1936 for KPD-ledelsen i Moskva. Her blev det besluttet ikke at overføre medarbejdere i AM-apparatet til andre dele af partiets virksomhed. I første omgang blev Kippenberger sendt ud på en fabrik i Moskva, men 3. oktober 1937 blev han skudt som et af de mange ofre for Stalins terror blandt tyske kommunister i Sovjetunionen. Når Stasi/MfS senere brugte tid i 1980'erne på at sammenstille AM-apparatets historie, så skyldtes det, at mange af de aktive derfra ikke overlevede nazismen – eller stalinismen – så antallet af Stasi-medarbejdere med en fortid i KPD's efterretningstjeneste ikke blev særligt stort.

Abwehr-funktionen fortsatte yderligere et par år – også med aktive blandt tyske kommunister i Danmark. Men Walter Ulbricht var også skeptisk overfor denne sektion, så partiledelsen besluttede i starten af 1937 at nedlægge Abwehr-sektionen og i stedet satse på kadreansvarlige i partiet. I København havde Kurt Granzow og Lothar Hoffmann haft ansvar for Abwehr, men de blev snart sendt til borgerkrigen i Spanien.

AM-apparatet i Hamborg-området

AM-apparatet holdt først i 1930'erne et vist øje med nazisterne, nogle gange sammen med socialdemokraternes arbejderværn, Reichsbanner. En beretning fra KPD's efterretningstjeneste i Hamborg skrevet af Waldemar, nok dæknavn, behandler bl.a. en begivenhed 22. februar 1931. Der var stigning i aktivitet hos Reichsbanner. De havde haft nogle slagsmål med nazisterne. KPD's efterretningstjeneste havde sendt en kammerat ind i Reichsbanner. Nazisterne var gået i offensiv efter valgsejr i 1930. Nazisterne havde myrdet KPD-poli-

tikeren Ernst Henning 14. marts 1931, og det havde ført til mindre støtte fra middelklassen. Nazisterne havde haft held til at opbygge Marine Sturm som modstykke til KPD's Rote Marine. KPD's efterretningstjenestes forbindelser til nazisterne i Hamborg var dog svage. De havde sendt en kammerat derind. En tidligere nazist, der var udsat for uberettigede rygter, var ikke mere medlem men han havde stadig forbindelser, og så var der to kilder, der af sig selv var kommet til KPD's efterretningstjeneste. Yderligere havde selve KPD vist to forbindelser, som skribenten ikke kendte nærmere til.¹⁵

Mange – men ikke alle – de aktive i Danmark i AM-apparatet eller Abwehr 1933-37 kom fra Hamborg eller Slesvig-Holsten. Den regionale AM-leder Friederich eller Fritz Lux var allerede i slutningen af 1932 med til at forberede et KPD-støttepunkt i Danmark i tilfælde af at KPD blev illegalt, formentlig sammen med Ernst Wollweber, der samme år havde fået en stærk position i ISH.¹⁶

At disse forberedelser nok ikke skyldtes opmærksomhed på den nazistiske fare men mere byggede på et scenario, hvor KPD offensivt foranstaltede opstande, viser beskrivelser af møder i AM-apparatet i Hamborg så sent som i begyndelsen 1933, der er omtalt i en redegørelse i en tysk retssag, hvor der faldt dom 8. november 1934. I alt var der 22 anklagede i sagen.¹⁷

Dokumenter fra domme i den nazistiske periode skal naturligvis læses med kritisk sans, men hvis AM-folkenes indsats havde været rettet mod nazisterne, ville disse have haft grund til at fremhæve dette. Planlægning af opstande er samtidig også omtalt i Wilhelm Thieles erindringer fra Berlin. Han hørte på to dages AM-møde ved en sø ved Schorfheide, vist i 1932, at nogle distrikter var gået i gang med at udarbejde planer for opstande, der byggede på erfaringer fra den russiske revolution. Der var visse tegn på, at planlægningsgruppen arbejdede for sovjetisk efterretningsvæsen. Thiele stillede dog ikke spørgsmål.

AM-apparatet i Hamborg var altså blevet ledet af Fritz Lux, der blev anholdt i maj 1933. Han havde omorganiseret arbejdet i november 1932. Alle sektionsledere blev samlet i partihuset i Valentinskamp. Med var bl.a. Willi Willendorf, Franz Blume og hans medarbejder Karpinski, lederen af E-sektionen der beskæftigede sig med bl.a. SPD, Albert Fleischer, samt "Wolfgang", nok Walter Saladin. Franz Blume sagde på mødet, at der var særligt vigtigt at nærme sig politiet for at ødelægge det. Albert Fleischer fortalte om stemningen blandt socialdemokraterne i SPD. En anden fremhævede, at det i forhold til den bevæbnede opstand var vigtigt at vide, hvor krigsmateriale blev fremstillet. Til sidst fortalte Paul Tastesen, at RFB, Roter Frontkämpferbund, fortsat eksisterede. I weekenden 9.-10. januar 1933, få uger før Hitlers magtovertagelse, ledede Fritz Lux et skolingskursus for sektionslederne i et Volksheim. Paul Tastesen talte her om forudsætninger for væbnet opstand. Når

masserne var modne gennem strejker, skulle der også være våben klar. Partiet kunne måske på forhånd skaffe mindre mængder, men vigtigst var gennem demonstrationer ved kaserner at sørge for almen bevæbning. Tastesen talte også om gadekampe. Man kunne med geværer af lille kaliber gøre modstanderen ukampdygtig. Kvinder kunne forårsage skader ved f.eks. at kaste med varmt vand, og kvinder var også velegnede som kurerer. Hvis Hamborg fik skabt en Rød Hær, kunne den komme andre dele af Tyskland til gavn. Næste dag talte Albert Fleischer om planarbejde, der betød forberedelse af opstand. På et kort viste han, hvor henholdsvis KPD og højreorganisationerne stod stærkt. Reichswehr havde en ring af kaserner rundt om Hamborg. Vigtigst var altså en ødelæggende indsats mod politi og hær. Skulle en opstand lykkes, var der dog fare for kontrarevolution fra området mellem Lübeck og Salzwedel. Lokale grupper måtte bremse dette modstød. KPD måtte besætte området mellem Salzwedel og Lüneburg, da vejen til Ruhr gik her. Efter Fritz Lux blev arresteret i maj 1933, overtog Karl Rattai snart ledelsen, efter ham Albert Fleischer og senere Ernst Rambow. Christina Rom blev leder i Eppendorf. E-sektionen blev efter Albert Fleischer overtaget af en, der kom fra Rusland, nok fra militærskole. Liselotte Schlachcis var kurér mellem de forskellige sektioner. Willi Willendorf overtog i første omgang som øverste leder, da Lux blev arresteret, men så sendte ledelsen i Berlin Karl Rattai. Han blev dog anholdt allerede 14. september 1933. 8. december 1933 bragte en dansk kurér en bagageseddel på kommunistiske publikationer til en kontaktperson, der gav sedlen videre til Grete Rattai. Paul Bertz havde sat Ernst Rambow til at undersøge, om Albert Fleischer fik penge fra trotskistiske lærerkredse for at fremme en trotskistisk opposition. En sådan undersøgelse bekræftede Walter Knöpfel ved et forhør 23. juli 1934. Christiane Rom kom med i KPD i december 1929 eller januar 1930. Hun blev snart sat til Abwehr, og hun skulle også holde øje med strømninger indenfor KPD, især trotskistiske. I december 1932 ville hun efter ønske fra sin mor indstille aktiviteten, og kun være behjælpelig med at oplære sin efterfølger Karpinski, der blev kilde til en del af retssagsdokumentet. Karpinski talte ud fra synopsis fra Paul Tastesen om forberedelser til væbnet opstand på et møde i Eppendorf 15.-16. januar 1933.¹⁸ To uger senere havde Hitler overtaget posten som kansler og udviklingen gik i en helt anden retning end de scenarioer om kommunistiske opstande, der havde præget møderne.

Det var ikke kun i AM-apparatet, at der i slutningen af 1932 kort før Hitlers magtovertagelse var helt virkelighedsfjerne forestillinger. I forbindelse med en regional partikongres i Hamborg i december 1932 blev det fastslået, at Komintern's ledelse Eksekutivkomiteen, EKKI, både på 11. og 12. Plenum havde taget afstand fra den falske modstilling af demokrati og fascisme. 12.

plenum slog også fast, at Tyskland var det svageste land i den imperialistiske kæde og derfor stod først for en proletarisk revolution. I kampen mod KPD brugte borgerskabet begge fløje af fascismen, SPD og nazisterne. Der blev henvist til nazisternes tilbagegang ved seneste Rigsdagsvalg i november 1932. En overskrift hed *For et rødt Hamborg i den tyske arbejder- og bonderepublik*. Det blev endelig noteret, at SPD i Hamborg hørte til en fast bestanddel af socialfascismen i Tyskland.¹⁹

Henvisningerne til beslutninger i Komintern's ledelse EKKI viser, hvor fejlurderingerne kom fra – den allerøverste instans i Moskva, ikke nævnt i dette dokument, men såmænd Stalin. Niels Erik Rosenfeldt konkluderede i *The "Special" World*:

"It is beyond doubt, that throughout the existence of the Communist International, 1919-43, the Comintern's administration was closely tied to the Soviet Communist Party and gradually became an instrument for Stalin and his apparatus".²⁰

Netop i perioden mellem Bukharin blev fjernet som Komintern-leder i 1929 til Dimitrov i praksis tog over fra 1934, fulgte Stalin særligt tæt udviklingen i Komintern og dets største parti, KPD.

Flere af de ovennævnte aktive i AM-apparatet kom senere til Danmark. Om nogle af de andre er der oplysninger i *Streiflichter aus dem Hamburger Widerstand 1933-1945* af Ursel Hochmuth og Gertrud Meyer²¹ eller i *Handbuch der Deutschen Kommunisten*. Willi Willendorf kom således med i en illegal KPD-gruppe i tugthus Fuhlsbüttel, hvor også Franz Blume var aktiv før han nåede til Danmark. Efter 1945 blev Willendorf igen funktionær i KPD. Paul Tastesen overlevede også nazismen og var med til at underskrive fælles aktionsprogram for KPD og SPD i Hamborg i juli 1945. Karl Rattai var to gange på militærskole ved Moskva, og den sidste gang kom han til Hamborg i sommeren 1933 for at overtage ledelsen af AM-apparatet, men et par måneder efter blev han arresteret. Han blev dog løsladt i 1940. Ernst Rambow blev arresteret i slutningen af 1933. Senere var han som V(ertrauens)-mand for Gestapo i 1944 med til at angive den sene illegale gruppe omkring bl.a. Anton Saefkow. Paul Bertz overtog i KPD's udenlandsledelse Paris i 1938 ansvaret for kadrearbejdet, der videreførte Abwehr-funktionen efter den var blevet nedlagt. Walter Knöpfel havde gået på Lenin-skolen i Moskva. Han blev instruktør for Hamborg og Kiel fra april 1933 men blev arresteret i december 1933. Han blev prøveløsladt i 1939, men døde 15. marts 1945 i Hamborg – nogle uger før nazismens sammenbrud.

AM-apparat og Abwehr i Danmark efter 1933

Som det fremgår gennemførte Gestapo allerede tidligt en række arrestationsrunder i Hamborg. For nogen lykkedes det før eller efter fængselsophold at komme over grænsen mod nord til Danmark. Af de ovennævnte gjaldt det de tre mænd Franz Blume, Albert Fleischer og Walter Saladin samt de to kvinder Liselotte Schlachcis og Christiane Rom sammen med en række andre ikke omtalt i den pågældende retssag.

Albert Fleischer var som nævnt blevet mistænkt for kontakt til trotskistiske lærerkredse, hvad der i KPD var yderst slemt. Men endnu værre var det dog, at der også gik rygter om at han var blevet V-mand for Gestapo. Ursel Hochmuth, der var en af forfatterne til *Streiflichter aus dem Hamburger Widerstand 1933-1945*, udgav senere sammen med sin halvbror Peter dagbogsnotater, som hendes far Walter Hochmuth havde skrevet i efteråret 1934 om sin tid som flygtning i Danmark. Han og andre tyske kommunister i København det efterår fik senere partistrafte for et påstået mytteri, der havde udgangspunkt i deres mistanke mod Albert Fleischer.

Ursel & Peter Hochmuth supplerede de oprindelige dagbogsnotater med navne frem for forkortelser, så teksten bliver mere forståelig. Her er et kort koncentrat med vægt på de tyske kommunister, som i andet halvår af 1934 var i Danmark og havde erfaringer fra illegal virksomhed.²²

Efter sin ankomst til Sønderborg talte Hochmuth om sin mistanke mod Albert Fleischer, der fra Hamborg også var flygtet til Danmark. Fleischer var en lærer, som Walter Hochmuth kendte fra en gadecelle i KPD. Walter Hochmuth ankom til København 18. august 1934, og han havde fået anløbssted hos en kvindelig kammerat, som han allerede kendte, Gerda Gottschalk. Hun gav ham adressen til Røde Hjælp. Gruppen af kommunistiske flygtninge blev på det tidspunkt ledet af trio'en "Paul Zibell" (= Paul Weber), der havde været Abwehr rådgiver for det vestlige Tyskland, "Fritz Kercher" (= Willi Prilipp), der havde været leder af RFB, Roter Frontkämpferbund i Berlin-Weissensee samt Ferdinand Kilian, en tidligere sportsredaktør der siden faldt i 1938 i Spanien. Sammen med Kilian besøgte Hochmuth samme aften Willi Steinfatt, der havde været leder af RFB i Hamborg-Blankenese og været kasserer for ISH, Internationale for Sømand og Havnearbejdere. Hos ham var yderligere Helmuth Gottschalk med hustruen Gerda, Hochmuths første kontakt i København. Hun arbejdede for den sovjetiske handelsrepræsentation, og i 1935 fik dansk politi et tip fra kaptajn Smith på British Passport Office i København – paskontor var ofte et dække for MI6/SIS – om at Helmuth Gottschalk skulle være kendt som internationalt virkende kommunist.²³ Til stede den aften var også Otto Piehl og Karl Winkel der begge havde været i AM-apparatet.

Tirsdag 21. august var Hochmuth med "Kercher"/Willi Prilipp hos danske DKP's Centralkomité, hvor han til to danske kammerater ville fortælle om sin mistanke om noget uldent. Det skete dog ikke, da de ikke havde tid eller ikke var interesserede. Han mødte så tilfældigt Albert Fleischer på Hovedbanegården, men Hochmuth sagde til ham, at han ikke ville have noget at gøre med en partifjende. Han gik straks til Røde Hjælp for at fortælle om dette møde. Han hørte, at DKP's Centralkomité havde besluttet at fratage Fleischer alle opgaver til sagen var afklaret af KPD's Centralkomité. Men Hochmuth blev den følgende tid ophidset over, at "Paul Zibell"/Weber fortsat havde kontakt med Albert Fleischer.

I København mødte Hochmuth 25. august ved et større møde flere fra Hamborg, der også var kritiske overfor den lokale KPD-ledelse i København. Det var bl.a. Victor Priess, der var alment kendt og havde et godt omdømme i Hamborg; han havde været med i AM-apparatet og havde været på militærskole 1930.

Onsdag 29. august var Hochmuth igen hjemme hos Willi Steinfatt. Hochmuth forsøgte at sende brev til KPD's udenlandsledelsen i Paris om mistanken mod Albert Fleischer – men han fik aldrig nogen reaktion på om de havde modtaget og reageret på brevet; mistanken blev dog undersøgt – mere om det nedenfor.

Mandag 10. september ventede Hochmuth i sit logi forgæves på Hans Rytlewski, der sørgede for indkvartering for Røde Hjælp; han var fra 1929 med i Abwehr-sektionen. I stedet gik Hochmuth så til Røde Hjælps kontor. Her mødte han bl.a. Liselotte Schlachcis, der havde været kæreste med Rudolf Lindau, som blev henrettet 10. januar 1934. Hun ytrede ud fra Rudolf Lindaus sag også skepsis overfor Albert Fleischer; hun var netop kommet til Danmark – og var en af de aktive i Hamborg nævnt tidligere.

Onsdag 19. september havde Hochmuth møde med "Paul Zibell"/Weber, men efter at have hørt om mistanke også hos andre, havde Hochmuth ikke længere tiltro til ham.

Fredag aften 21. september var Hochmuth hjemme hos Katja Walch-Lux og hendes mand "Wilhelm Burmeister"/Viktor Kunze, hvor de holdt sig mere overordnet til politiske temaer. De to arbejdede begge for den sovjetiske handelsrepræsentation i København i efteråret 1934.

Lørdag 22. september blev Hochmuth opsøgt af bl.a. Hans Rytlewski, der nu var ligbleg og ophidset, efter han nu også havde fået en mistanke mod "Paul Zibell"/Weber, fordi han vedblev at have kontakt med Albert Fleischer.

"Paul Zibell"/Weber, som de altså sammen med Albert Fleischer især var kritiske overfor, satte et modangreb ind tidligt om morgenen mandag 24.

september, hvor han foretog en husundersøgelse af Hochmuths bolig sammen med Hans Rytlewski.

Der blev af DKP-ledelsen nu startet en undersøgelse, som "Paul Zibell"/Weber dog også var tilknyttet. 26. september blev Hochmuth forhørt første gang. Undervejs skiftede Willi Steinfatt holdning, og han begyndte nu at mistænke Hochmuth for at være stikker, og Victor Priess for at være hans hjælper.

Den sidste dag i september besøgte Hochmuth igen Katja Walch-Lux og hendes mand Wilhelm Burmeister. Så rejste han 1. oktober til Sønderborg med en følelse af nu at være partiløs. Hochmuth nedskrev siden 25. oktober en tekst om hele forløbet.²⁴

28. november 1934 tog KPD's politibureau stilling til 11 tyske kommunister i eksil i Danmark. Willi Steinfatt og tre andre fik en kraftig advarsel. Liselotte Schlachcis og to andre fik en mindre kraftig advarsel. Victor Priess blev sendt til Saar og Hochmuth til Amsterdam. I første omgang kom de dog begge som blinde passagerer til Antwerpen på et lastskib, som ISH havde fundet, og Priess endte med snart at tage tilbage til Danmark, mens det ikke lykkedes for Hochmuth. I mødet med Priess inden han blev udsendt deltog Arne Munch-Petersen fra DKP-ledelsen som Kominterns repræsentant i Danmark. Man kan læse mere om Victor Priess og hans dramatiske skæbne i et afsnit af Ole Sohns bog *Der var bud efter dem*.²⁵

Sagen blev undersøgt, selv om Walter Hochmuth ikke havde det indtryk. Lothar Hoffmann kom 1929 med i KPD og samme år blev han ansat i den sovjetiske handelsrepræsentation i Hamborg. Han var fra 1930 aktiv i det illegale AM-apparat. Det holdt øje med ydre fjender – men også med folk i partiet, der ikke fulgte partilinjens. 13. november 1930 var Lothar Hoffmann således sammen med bl.a. Fritz Lux til et møde i undersøgelsesudvalg om ISH-lederen Albert Walter, der blev beskyldt for at ansætte folk fra "højrefløjen" i partiet. Lothar Hoffmann fik snart kontakt til en person fra den sovjetiske militære efterretningsvæsen. Hoffmann forsøgte at skaffe hemmelige detaljer om bevæbning af den tyske krigsmarine som sekretær for en værftsdirektør på Vulcan værftet. I 1932 blev han dømt fire års fængsel for at forråde militære hemmeligheder, men han var heldig at blive omfattet af et amnesti kort før jul i 1932. I starten af 1934 blev han afløst fra arbejdet med at bringe kommunister over den tysk-danske grænse, og Lothar Hoffmann kom nu til København. Herfra blev han sendt til Paris, hvor han blev modtaget af Hans Kippenberger, den øverste leder af AM-apparatet. Hoffmann blev opfordret til at tage til Tyskland for at arbejde illegalt, men det afviste han dog på grund af dommen fra 1932, og han kom så i stedet til Saar, der endnu var administreret af Folkeforbundet. Her hjalp han frem til august 1934 med at undersøge flygtninge fra Tyskland for at finde stikkere. Så kom han tilbage til Paris,

hvor Kippenberger nu ville sende ham på militærskole i Moskva, men først på en særlig opgave i København. Her skulle han i oktober 1934 undersøge beskyldningerne mod Albert Fleischer. Hoffmann skrev en beretning til Centralkomiteen, der frikendte Fleischer. Ved Gestapo-afhøring af Lothar Hoffmann 19. juli 1941 i Hamborg fortalte han, at han kendte Albert Fleischer fra Hamborg, hvor han var i E-sektionen, der holdt øje med SPD. Han genså ham i København i efteråret 1934, og Fleischer var nu ekskluderet af KPD. Der var rygter om at han arbejdede for Gestapo, men Lothar Hoffmann undersøgte sagen, og det var ikke korrekt.²⁶

Hoffmann rejste efterfølgende i november 1934 til Moskva. Her kom han på militærskole frem til august 1935. I 1937 rejste han til Spanien, hvor han blev tilknyttet udenlandsafdelingen af den militære efterretningstjeneste SIM. Så kom han til Paris. I maj 1939 sendte Franz Dahlem, daværende leder af KPD's udenlandsledelse i Paris, ham til København som flygtning – hovedparten af de tyske Spaniens-frivillige måtte ellers blive i interneringslejre i Frankrig. I Danmark kom han med i nogle grupper af kommunistiske flygtninge. Efter besættelsen ophørte de med at holde møder, men de traf hinanden på gaden. Lothar Hoffmann havde til maj 1941 kontakt med sekretær Johannes Hansen i DKP og fik af ham skrifter til uddeling både på dansk og tysk. Så blev Lothar Hoffmann arresteret 19. maj 1941 – og han blev snart ganske samarbejdsvillig i forhold til Gestapo.²⁷

Det er nu mange år efter vanskeligt at bedømme beskyldningerne mod Albert Fleischer – eller for den sags skyld mod andre, der blev mistænkt for at samarbejde med Gestapo. I november 1933 blev Fleischer fjernet fra KPD's grænsearbejde, der bragte folk og publikationer over den tysk-danske grænse. I København var han med til Abwehr, søgning efter stikkere, vist til august 1934 – så blev mistanken om at han selv var stikker forstærket. Det danske Statspoliti noterede i en sag 1. april 1935, at der var modstridende oplysninger om "Paul Zibells" stilling i flygtningekomiteen. Der var opstået mistanke om, at han stod i forbindelse med politiet i Hamborg, og "Zibell" havde samarbejdet meget med Albert Fleischer. Spørgsmålet om, hvem Fleischer egentlig arbejdede for, levede videre under Besættelsen. Fleischer var anbragt i Vestre Fængsel 4.-23. maj 1942 på foranledning af Gestapo, men efter krigen var han ukendt i modstandsbevægelsens kartoteker. Han blev i Danmark under Besættelsen. I et kort brev 6. november 1943 på dansk fra "Børge Carlsen" (måske Børge Houmann) til den lille tilbageværende KPD-gruppe i København var første spørgsmål om Albert Fleischer. Var han god nok eller en fyr man skulle være forsigtig med? Det var nok det sidste, for Britiske SIS/MI6 noterede, at Albert Fleischer hos Gestapo var nævnt som informant. Efter krigen var Fleischer leder af Bornholms Turistbureau, hvor pudsigt nok også

Side 165:

Internationale for Sømænd og Havnearbejdere spillede en rolle i organiseringen af illegale aktiviteter. Her forsiden af deres danske blad Anti-Fascistisk Front kort efter Hitlers magtovertagelse i 1933, hvor der opfordres til modstand mod nazismen.

ANTI-FASCISTISK FRONT

ISH'S MEDDELELSESBLAD

København, Toldbodgade 16.

25. Marts 1933

Nr. 9.

S Ø T R A N S P O R T -

ARBEJDERE I

ALLE L A N D E !

I Tyskland raser den fascistiske Mordterror. Arbejderorganisationerne bliver ødelagt, den personlige Frihed er ophævet.

Blandt de Tusinder af fængslede og mishandlede tyske Arbejdere og Arbejderførere er ogsaa Generalsekretæren for ISH - vor Kammerat Albert Walter.

OP TIL MASSEPROTEST MOD DEN FASCISTISKE TERROR OG HITLERDIKTATURET I TYSKLAND! OP TIL SOLIDARITETSAKTIONER MED DET MISHANDELEDE TYSKE PROLETARIAT!

KRÆV FRIGIVELSE AF KAMMERAT WALTER OG ALLE PROLETARISKE FANGER! KRÆV MØDE-, KOALITIONS- OG PRESSEFRIHED FOR DEN TYSKE ARBEJDERKLASSE!

KRÆV LEGAL EKSISTENS FOR ISH OG FOR SØFOLKENES OG HAVNEARBEJDERNES ENHEDSFORBUND - DEN TYSKE SEKTION AF ISH!

Uden Hensyn til Fagforeningsorganisation - slut Enhedsfronten om Bord paa ethvert Skib, i hver Havn, paa hvert Anvisnings- og Kontrolsted til Kamp mod Kapitalens og Fascismens Offensiv! Den Selvbeskyttelseskolonner til Modværge mod de fascistiske Bander! Vælg jeres Aktionskomiteer og optag Kampen mod ethvert Angreb fra Skibsfartskapitalen!

Vælg Delegerede og krævs af jeres Fagforeninger, at de sender Delegerede til

DEN EUROPÆISKE ARBEJDERKLASSES

ANTIFASCISTISKE ENHEDS- OG KAMPKONGRES !

SMED DEN INTERNATIONALE ANTIFASCISTISKE KAMPFRONT!

I N D H O L D : Side:

1. BRANDSTIFTERNE.....1
2. OP TIL DEN EUROPÆISKE ARBEJDERKLASSES ANTI-FASCISTISKE ENHEDSKONGRES
Brev fra ISH til de Organisationer af Søtransportarbejdere der er tilsluttet ITF/
Opraab til det internationale Sø-, Flod- og Havneproletariat/
Den første Virkning af ISH's Brev.....3
3. DEN FASCISTISKE MORDTERROR I TYSKLAND.....8
4. HVOR FØRER DENNE KURSEN?
HEN?.....9
5. DEN KOMMUNISTISKE INTERNATIONALE TIL ARBEJDERNE I ALLE LÆNDE.....11
6. KRIGSMEDDELELSER: Japans Fremmarsch i Kina/
Strejke i japanske Væbenfabrikker/Imperialistisk Front mod det kinesiske Folk og Kinas Sovjetomraader/ Den engelske Regering beskytter Sabotører/Eksplodingskatastrofe paa et norsk Skib.....11
7. DE SVENSKES SØFOLKS
STREJKE:
(Solidaritetserklæring fra de danske Søfyrbødere -
Af ISH's Opraab)13

hans undersøger fra 1934 Lothar Hoffmann var ansat i en periode. Rejsebureauet endte dog med at gå konkurs.²⁸

Sammenhæng mellem det illegale apparat i Hamborg og eksilgruppen i Danmark

19. februar 1936 præsenterede Grete Wilde fra Komintern's kadreafdeling i Moskva en rapport om arrestationer i Hamborg, et par måneder før det en rapport om hele AM-apparatet hun fremlagde. Af den første rapport fremgik, at Victor Priess, der havde til opgave at skaffe våben, havde en mystisk rolle, selv om han havde givet Fritz Lux ansvaret for at nogle våben blev fundet. Gestapo begrundede mange arrestationer i Hamborg med forbindelser til København, og derfor vægrede nogle kommunister i Hamborg sig mod forbindelser til den danske hovedstad. Der var beskyldninger mod Albert Fleischer, Abwehr-leder i Hamborg, for at være stikker, så han nu uden grund sad isoleret i København; på det tidspunkt var der altså hos Wilde i Komintern tillid til Lothar Hoffmanns beretning, der havde frikendt Fleischer. En række stikkere og stikkermistænkte opholdt sig i København. Københavnerledelsen for KPD var svag. Den bestod da af Willi Adam/"Gilbert" – der havde forbindelse med Willi Steinfatt, som inspirerede til "september-revolutionen" i 1934; Willi Adam fik efter at være afløst som leder af den mere erfarne Sepp Schwab – der i Moskva bl.a. for Komintern havde været med i en undersøgelseskommission mod Hans Kippenberger – opgaver med Abwehr-arbejde 1936-37. Lieselotte Schlachcis var sekretær. Så var der den unge AM-leder Kurt Kreutz/"Ralf", som hverken Hans Kippenberger eller hans nære medarbejder Leo Roth/"Victor", der havde ansvar for Abwehr, vidste hvem var. Grete Wildes forslag var at erstatte hele Københavnerledelsen med folk, der ikke var fra Hamborg, og hun ville udveksle kommunistiske flygtninge i København med nogle fra Amsterdam og Schweiz. Nye flygtninge fra Hamborg skulle efter anerkendelse straks sendes videre. Og så skulle man indsætte en af de bedste Abwehr folk i København, så arbejdet kunne blive organiseret mere offensivt.²⁹

Grete Wildes forslag om en stor udskiftning af flygtningegruppen blev ikke gennemført, men den spanske borgerkrig fra samme sommer medførte, at ganske mange tyske kommunister også i Danmark mere eller mindre frivilligt meldte sig til de internationale brigader, så der på den måde alligevel skete en stor udskiftning. Hendes forslag om at indsætte en af de bedste Abwehr-folk i København blev til gengæld opfyldt, da Kurt Granzow kom til Danmark. Her var han aktiv i den sidste del af perioden med AM-apparat og dets Abwehr sektion.

Kurt Granzow politiske løbebane blev sammenfattet i et anklageskrift mod ham fra 23. juli 1943. I modsætning til den senere danske modstandsbevægelse, afholdt de tyske kommunister efter 1933 sig normalt fra stikkerlikvideringer, fordi repressalierne blev for voldsomme. En undtagelse var likvideringen af Alfred Kattner, der havde angivet flere KPD-ledere. Kurt Granzow planlagde likvideringen sammen med Hans Schwarz, der skød Kattner. Det var altså som foreslået i Komintern rapporten en erfaren mand, der blev sendt til Danmark for at stå for Abwehr. Granzow var i 1925-29 guldmedelærling i Berlin. Han gik i 1925 med i det kommunistiske ungdomsforbund KJVD. Efter andre opgaver blev han engageret i at skaffe våben. Han blev i 1929 overført til KPD og fik ansvar for et våbenlager mest med gamle våben fra hæren. I slutningen af 1930 blev han taget fra den opgave. Han rejste i november 1932 på militærskole og kurset varede til slutningen af april 1933. I sommeren 1933 rejste han tilbage til Berlin via Prag. På en bestemt bänk på Landsberger Allee skulle han træffe en kontakt. Vedkommende bragte ham til Rudolf Schwarz i Invalidenstrasse. De skulle nu arbejde sammen i Abwehr-sektionen. Blandt andet skulle de undersøge baggrund for anholdelser men de skulle også skaffe sove- og spisesteder til kommunister på flugt. I oktober var de to enige om, at forræderi måtte være grund til en bølge af arrestationer, og Rudolf Schwarz mente forræderen måtte være Kattner. Kurt Granzow skulle finde en passende medhjælper og så få Kattner likvideret. Det blev bageren Hans Schwarz, der på et møde i november 1933 erklærede sig indforstået med opgaven. Likvideringen blev udført – Kattner blev 1. februar 1934 skudt i sit soveværelse med tre-fire skud. Det lykkedes Hans Schwarz at flygte. 10. februar 1934 bragte Granzow Hans Schwarz til en station i Neukölln, og herfra kørte Leo Roth ham til Tjekkoslovakiet. Granzow fulgte dagen efter, og de to mødtes, men Hans Schwarz rejste snart videre til Moskva, mens Kurt Granzow rejste til Paris. Granzow skulle her undersøge nyankomne flygtninge. I oktober 1934 blev han sendt til Saar. Leo Roth kom også til Saar, og han sendte Granzow videre til Prag via Stuttgart midt i oktober. Også i Prag skulle Granzow tjekke nyankomne. Han fik imidlertid selv fire ugers fængsel for ulovligt at have overskredet grænsen, og han kom så i stedet midt i marts 1935 til Zürich. I august 1935 kom Leo Roth dertil, og spurgte om Granzow var villig til ind i mellem at rejse til Tyskland. Granzow var på fire ture til Stuttgart og fire til Frankfurt am Main. Han mødtes på gaden med tidligere KPD-medlemmer, for at få et overblik, over hvem der fortsat kunne udføre illegalt arbejde.³⁰

Kurt Granzow fortalte ved en afhøring om sin ankomst til København i juli 1936 til et anløbssted i Toldgade. Samme dag traf han Willi Grünert; der selv havde været aktiv med at skaffe våben i AM-apparatet i 1920'erne. Næste

dag traf han de daværende ledere Sepp Schwab og Karl Mewis. Granzow skulle stå for Abwehr-arbejde bl.a. ved at undersøge nyankomne. Granzow blev anholdt 1. december 1937 på Hovedbanegården. Blandt de betjente, der undersøgte ham, var Max Pelving; han blev to år senere dømt for spionage for Tyskland. I slutningen af marts 1938 rejste Granzow, der nu var kendt af politiet og ikke kunne virke illegalt i Danmark, via Paris og Schweiz til Spanien. Han kom i en bataljon i 11. Internationale brigade, hvor der var tyskere, østrigere og skandinaver. Han blev siden indsat i et specialkompagni og han kom med i kampene ved Ebro floden, hvor han 23. september 1938 blev såret af en granatsplint i højre skulder. 8. februar 1939 kom Granzow til Frankrig igen – og han blev straks interneret. Han søgte om at komme tilbage til Danmark, men som de fleste lignende ansøgninger fra tyske Spaniens frivillige tidligere i eksil i Danmark, blev ansøgningen afvist.³¹ Siden fulgte i slutningen af 1942 deportation til Tyskland. Kurt Granzow blev henrettet 10. september 1943 i fængslet i Berlin-Plötzensee.

Sammenfatning

Det var målsætningen med denne artikel at se nærmere på det store illegale apparat, som KPD opbyggede efter sovjetisk forbillede. Det var udtryk for en stærkt militant linje, som Komintern og de nye kommunistpartier stod for de første 15 år. Som det er fremgået, var der dog “ebbe og flod” i det illegale arbejde, hvor der i 1921 og 1923 og i mindre skala først i 1930’erne blev forberedt opstande, mens en hovedopgave i andre perioder var at forsyne Sovjetunionen med efterretningsinformationer. Nationale hensyn blev i stigende grad sat i anden række i forhold til forsvar af Sovjetunionen – her bl.a. via industrispionage mod tysk rustningsindustri.

Udviklingen er blevet illustreret med beretninger om nogle af de aktive, som var involveret i planlægning af opstande, industrispionage, etablering af våbenlagre og en enkelt markant likvidering. Selv om der kun har været plads til nogle få udvalgte historier om de aktive i AM-apparatet, så viser opgørelse over tyske kommunister i eller gennem Danmark efter 1933 at mellem hver tredje og hver fjerde var eller havde været involveret i illegal virksomhed i Tyskland. Det tyske kommunistparti KPD var lovligt det meste af Weimar Republikkens periode fra 1919 til 1932, men alligevel var det præget af en særdeles militant linje, og ganske mange medlemmer fik til opgave at virke illegalt med opgaver, der allerede i den demokratiske periode var ulovlige.

Den første tid efter nazisternes magtovertagelse i 1933 havde kommunister med erfaring fra illegal virksomhed en fordel, men snart begyndte arrestationerne også i AM-apparatet. BB-sektionen blev således stort set oprullet af Ge-

stapo især gennem informationer fra stikkere mellem maj og oktober 1935 efter ellers at have fungeret næsten uskadt frem til da. Enkelte kommunister var dog i stand til – ofte efter løsladelse fra fængsler eller koncentrationslejre – at opbygge nye illegale grupper, hvor nogen efterhånden fik tilknytning til *Rote Kapelle* netværket. Her havde nogle af de ledende personer også efterretningsopgaver for Sovjetunionen. *Rote Kapelle* netværket er imidlertid en anden og senere historie.

Det er svært at vurdere indsatsen af det illegale arbejde. Der var gode kilder i industrispionagen som Sovjetunionen kunne bruge til opbygningen af sin nye industri. Nu længe efter er det ikke let at vurdere, hvor godt denne information blev udnyttet. Stalin affejede senere i 1941 helt centrale efterretninger om det kommende tyske angreb på Sovjetunionen. Man kan sidde tilbage med en fornemmelse af skønne, spildte kræfter – og mange menneskeliv, der gik tabt. De aktive bliver nu med rette hædret for deres modstand mod nazismen og Hitler. Men deres tiltro til Stalin viste sig i helt afgørende situationer uberettiget.

Noter

1. Fra konklusion i Haynes, Klehr og Vassiliev: *Spies. The Rise and Fall of the KGB in America*. Yale University Press, 2009
2. For 7 er dog kun fundet ikke helt sikre oplysninger men antydninger om illegal virksomhed
3. *Handbuch der Deutschen Kommunisten*, <https://www.bundesstiftung-ausarbeitung.de/de/recherche/kataloge-databanken/biographische-datenbanken> (set 3. november 2024).
4. Morten Møller, Niels Erik Rosenfeldt og Jesper Jørgensen: *Den Røde Underverden*. Gyldendal, 2019
5. Thomas Hee: *Bomber for Stalin*, Lindhardt og Ringhof 2024 og Lars Halskov *Manden med de mange ansigter – Richard Jensen og den røde underverden*, Politikens forlag 2024. De to bøger vil blive anmeldt nærmere i her i Arbejderhistorie.
6. Reisener, Schwips, Walther og (leder) Bernd Kaufmann: *Der Nachrichtendienst der KPD 1919-1937*, Dietz Verlag, 1993
7. Siegfried Grundmann: *Der Geheimapparat der KPD im Visier der Gestapo*, Dietz, 2008. I en mindre bog havde han allerede nogle år tidligere sat fokus på en af de aktive i Siegfried Grundmann: *Felix Bobek. Chemiker im Geheimapparat der KPD (1932-35)*, Dietz, 2003
8. Tal på 287 kommunistiske flygtninge gengivet i Hans Kirchhoff og Lone Rünitz: *Udsendt til Tyskland*, Syddansk Universitetsforlag, 2007
9. Tallet 559 omfatter både medlemmer af KPD og af mindre grupper, der i forbindelse med partikampe var udtrådt eller blevet ekskluderet af KPD – men her havde de danske udlændingemyndigheder nu en tilsvarende bred definition.
10. For overskuelighedens skyld bliver tidligere betegnelser for det illegale apparat ikke angivet.
11. Medlemstal for RFB samt det tidligere nævnte medlemstal for KPD i slutningen af

- 1932 fra Hermann Weber: *Die Wandlung des deutschen Kommunismus*. Europäische Verlagsanstalt, 1969
12. Reisener, Schwips, Walther og (leder) Bernd Kaufmann: *Der Nachrichtendienst der KPD 1919-1937*, Dietz Verlag, 1993
13. Hermann Weber: *Die Wandlung des deutschen Kommunismus*. Europäische Verlagsanstalt, 1969
14. Grete Wilde havde i 1925 som repræsentant for det kommunistiske ungdomsforbund været med i ledelsen af KPD i Hamborg, inden hun fra 1927 kom til Sovjetunionen først på Lenin skole og siden med opgaver for Komintern. Selv om hun var med til at foretage kritiske undersøgelser af andre, så blev hun arresteret 5. oktober 1937 og hun døde i Gulag-lejr, nok i 1943 eller 1944.
15. BArch SAPMO RY/1/2542 KPD Historisk arkiv, Wasserkante
16. Hochmuth & Meyer: *Streiflichter aus dem Hamburger Widerstand 1933-1945*, Röderberg-Verlag, 1969 nævner rejse i december 1932.
17. Stasi arkivet: MfS HA IX/11 SV 1/81 Bind 236
18. BArch SAPMO: SgY 30/1593/2 Wilhelm Thiele erindringer
19. Stasi arkivet: MfS HA IX/11 SV 1/81 Bind 236
20. BArch SAPMO: RY/1/2502 KPD Historisk arkiv, Wasserkante
21. Niels Erik Rosenfeldt: *The "Special" World*, Museum Tusculanum Press, 2009, citat fra bind 2 side 169
22. Ursel Hochmuth & Gertrud Meyer: *Streiflichter aus dem Hamburger Widerstand 1933-1945*, Röderberg Verlag, 1969
23. Walter Hochmuths: "Dissonanzen im Kopenhagener Exi" I fra *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, september 2009, på library.fes.de
24. Helmuth Gottschalk er en af de 7, hvor der er fundet antydning af illegal virksomhed uden at oplysningerne er helt entydige
25. Walter Hochmuths: "Dissonanzen im Kopenhagener Exi" I fra *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, september 2009, på library.fes.de 2009, på library.fes.de. Dagbogsnotaterne er i BArch SAPMO SGY 30/871 Walter Hochmuth
26. Ole Sohn: *Der var bud efter dem*. Vindrose, 1994. Afsnittet *Forfulgt*
27. Stasi arkiv, BStU MfS HA IX/11 SV 1/81 Bind 43, om møde om undersøgelse af ISH leder fra BArch SAPMO RY/1/2527 KPD Historisk arkiv, Wasserkante
28. Stasi arkiv, BStU MfS MfS HA IX/11 SV nr.09/76 – bind 1, fra dom mod Lothar Hoffmann
29. Rigsarkivet, Tilsynet for Udlændinge, udl.nr. 40842. Britisk mistanke fra National Archive KV 2/3054: Ernst Wollweber. Michael F.Scholz: *Skandinavischer Erfahrungen Erwünscht*. Franz Steiner Verlag, 2000, nævner også, at Fleischer var Gestapo agent. Brev fra "Børge Carlsen" i BArch SAPMO DY 30/70993 ZPKK
30. Stasi arkiv, BStU MfS HA IX/11 SV 1/81 Bind 83
31. Stasi arkiv: BStU MfS HA IX/11 SV 1/81 Bind 51
32. Stasi arkiv: MfS HA IX/11 FV 98/66 Bind 293 Kurt Granzow samt Rigsarkivet, Tilsynet med Udlændinge, udl.nr. 61260

Abstract

Torkil Sørensen: The German Communist Party's Illegal Apparatus 1919-1937 and its Danish Connections after 1933, *Arbejderhistorie*, 1-2, 2024, pp. 150-171.

The article describes the illegal apparatus of the German Communist Party, KPD, 1919-1937 including how some of its members especially from Hamburg came to Denmark after 1933 bringing internal conflicts from there into the small group of German communists in exile in Copenhagen. The illegal apparatus of KPD used different names, but here AM-Apparatus is used also for earlier years; AM standing for Abteilung Militärpolitik but also used as Anti Militarist if some were brought for a court. The apparatus worked closely with advisors from Soviet Union, its BB section dealing with industrial espionage worked for instance closely with the soviet military intelligence (named GRU in 1942), that took over the BB section from KPD in 1934. Until 1935 the people from the illegal apparatus were able to better work on the new, harsh situation with Hitler as dictator, but in 1933 one task was still to prepare rebellions, as Stalin in Moscow still saw the situation in Germany as ripe for a communist revolution. From 1935 also the illegal apparatus was hit very hard by detentions of its members. At the same time the new KPD leadership in exile, especially Walter Ulbricht, was against the illegal apparatus, and it was dismantled in two phases 1936-37.

Torkil Sørensen
cand.mag. i historie